

Хар йили Потсдамга минглаб сайёхлар ташриф буюришади. Уларнинг мақсади экзотика, қадимий ёдгорликлар, қасрларни томоша қилиш, гўзал паркларни айланишдангина иборат эмас. Айни шу шаҳарда иккинчи жаҳон урушини якунлаб берган конференция ташкил этилган. 1913—1916 йиллар оралигида қуриб битказилган инглиз услубидаги Ситсилиэнхоф қалъасида ўша пайтдаги катта уқлик давлатлари раҳбарлари Сталин, Трумен ва Черчилл(1945 йилнинг 28 июлидан бошлаб унинг ўрнига К.Эттли иштирок этган)учрашишган ва уруш тақдирини хал қилишганди.

Шунинг учун ҳам туристлар Европанинг ушбу митти нуқтасини кўп бор зиёрат қилишни ўзларига катта ташвиш деб билмайдилар.

ГДР (Германия Демократик Республикаси — 1949 йил 7 октябрда ташкил топган) даврида халқаро меҳмонхона вазифасини ўтаб берган бефайз бино таъмирдан сўнг кўхна чиройини яна бир бор намоён этди. Германиялар бирлашгач эса таништирув-тушунтирувларнинг ҳам оҳанги(тони) ўзгарди. Энди гидлар Кизил Армиянинг қудратига эмас, балки совет империясининг репрессив характериға катта ургу бера бошладилар. Умуман олганда, катталар учрашуви учун бу жойни танлаш тасодифан юз берган. Шартға кўра, улар Германия ҳудудидаги ва Берлин атрофидаги бирор-бир пунктда йигилишлари керак эди. Сабаби пойтахт деярли харобаға айланганди. Шундан келиб чиқиб, маршал Жуков(Совет Армиясининг бош кўмондони) хар томонлама қулай бўлган Потсдамни танлашни жоиз деб топди. Давлатлар делегатсиялари Ситсилиэнхоф қалъасидан унча узок бўлмаган дарё қиргогида омон қолган бир неча виллаларда қўним топишди.

Гарблик меҳмонлар орасида уруш даврида АКШ ва Буюк Британия ҳукуматларини муваффақиятли бошқарган арбоблар йўқ эди ҳисоб. Франклин Рузвелтнинг 1945 йил апрелида вафот этиши муносабати билан америкаликларға собиқ витсе-президент Гарри Трумен (1945 йилнинг 12 апрелида президентликка сайланган) бош бўлиб келди. Ташки сиёсат борасидаги тажрибасизлиги ва тор дунёқараши унинг рейтингда пастрок ўрин эгаллашға мажбурлигини кўрсатиб қўйди. Эътиборли жаноб, таникли бош вазир Уинстон Черчилл Гарбий Европада Совет Иттифоқининг таъсири қучайиб кетишидан хавфсираган бўлса-да, муҳокама асносида Англияда бўлиб ўтган сайловлардан кейин ҳокимият хақида қайғуриш масъулияти унинг бўйнидан соқит қилинганлиги маълум бўлди. Чунки лейбористлар етакчиси Клемент Эттли урушдан сўнг ўтказилган биринчи сайловда кўп овоз йигишға эришди. Ҳокимият тахтасидаги фарзин(Черчилл) янгиланди. Бу эса КПСС бош қотиби Иосиф Сталинға нафакат мезбон сифатида, балки рақиблар қучсизланган дамдек олтин имқониятни тухфа этди. Дохийнинг келажакда ечимини қутаётган сиёсий муаммолар ҳусусидаги фикрлари кўпроқ қучға, тутган ўрни эса қудратлироқ нуфузға эға бўла борди.

Манфаатлар тўқнашуви олдинги конференцияларда зарурият юзасидан четға суриб қўйилгани рост. «Урушда агар дўст бўлсанг, қарор битта бўлиши керак» шиориға антигитлер коалицияси риоя қилиши, ўзбекчасиға тушунтирганда бир ёқадан бош чиқариши шарт эди.

Кўп ўтмай уруш деярли тугади. Техникаларнинг асаббузар овозлари оз муддатга бўлса-да тинди. Энди навбат — гоёвий жангларга, бир-биридан ўтиш учун мусобакалашиб, тобора баландлаша бораётган сиёсий шовкин-суронларга етиб келганди.

Буюк Британия мустакиллиги ва колониал бошқарувини саклаб қолиш ҳамда китъада ўз обрўсини тиклаб олиш ҳаракатига тушди. Коммунизм даргалари ҳудудларини немис босқинчиларидан батамом тозалаш, кутилаётган ҳужумларнинг олдини олиш ва Гарбий Европадаги таъсирини кучайтириш билан овора бўлса, АКШ эркин савдони қайта йўлга қўйиш ва Европа билан муносабатларни барқарорлаштиришдан манфаатдор эди. БМТнинг ташкил этилиши бу борадаги биринчи кадам вазифасини бажариб берди. Унда эҳтимоли бор янги жаҳон уруши маълум муддатга «зарарсизлантирилганди». Техронда ҳам, Ялтада ва Лондонда ҳам иттифокчилар муҳокамаларидан сўнг тинчлик тўғрисидаги битимга имзо чекилгани маълум. Шундан бўлса керак, 1945 йилдан сўнг раҳбарларни ўз юртларида тиклаш ишларини олиб боришдан кўра, нацист тарафдорларини жазолаш кўпроқ кизиктирган. Айниқса, Потсдамда бу ҳол кўзга яққол ташланди, у ерда адолатнинг қарор топишига астойдил ҳаракат қилинди. Давр тарозуси паллалари фақат бу билан мувозанатга келмасди, албатта. Хали олдинда чегараларни белгилаш ва бошқа географик масалалар кўндаланг турарди.

Конференция давомида Кенигсберг шаҳри, Германиянинг ғарбидан то поляклар мулки Лаузиттса-на-Нейсигача бўлган ҳудудларни СССР раҳбарлари ўзиники қилиб олишди. Туб ерликлар ўз жойларини қўчиб келадиган аҳоли учун бўшашиб беришлари зарур эди. Шунингдек, вайрон бўлган зоналарни қайта тиклаш учун Германия ҳукумати 10 млрд. рейхсмарк ҳисобида репаратсия(товон) тўлаши Потсдам ҳужжатларида қайд этилди.

Шунингдек, учта «д» сиёсати, яъни демилитаризатсия, декартелизация, денатсификатсия — фашизмни таг-туғи билан йўқ қилишга қаратилган бўлиб, охири-оқибат демократизатсия(тўртинчи «д»)га йўл очиши лозимлиги тўғрисидаги қарорга Ситсилиэнхоф қалъасига ташриф буюрган давлат вакиллари имзо чекишди. Бу билан Германия халқаро муносабатлардан вақтинча маҳрум қилинди. Аслини олганда, коммунистлар ҳам, Ғарб ҳам, расмий қабул қилинган Потсдам меъёрларига ҳеч қачон адолат нуқтаи назаридан ёндашишмаган. Бу совуқ уруш даврида кўзга ёрқин ташланди. Натижа Германиянинг икки хил маънодаги мағлубиятини кўрсатиб қўйди. Биринчидан, голиблар мағлублар устидан бемалол ҳукм чиқаришлари мумкин эди. Энди ҳеч қандай «рейх бўйиси» уларга ҳалакит бера олмасди. Иккинчидан, ҳужжатлардаги охириги бандлар ҳам нафақат нацист ҳукумати инкирозидан дарак берарди, балки шарманда бўлган, товон тўлашдан қарчаган немис миллий ҳокимиятининг, ватанидан айрилган, қувгиндаги халқ кўз ёшларини жонли ифодаларди. Унинг устига, муҳокамаларда немислар ўзлари устидан чиқарилган ҳукмни жим ўтириб тинглашга маҳкум эдилар.

Потсдамда яна шунга қелишилдики, Германия билан голиб давлатлар ўртасидаги алоқаларда янги ҳужумлар ҳавфи борлиги туфайли қатъий ва бешафқат методларга амал қилинди.

Қатта уқлик вермахтни узил-кесил йўқ қилишдан ташқари, ижтимоий ва маданий

«куролсизлантириш» ишларини ҳам жадаллик билан олиб борди. Бундан ташқари, декартелизатсия йўналиши орқали уруш пайтида молиялаштириш ишлари билан шугулланган барча қартиел(харбий-иктисодий ташкилот, монополистик бирлашма)лар ёпиб қўйилди, герман иктисодиётини марказлаштиришдан холи этиш, монополияларни йўқотиш хақида сўз юритилди. Дастурда сиёсий маданият узок муддат мобайнида реабилитация (кайта тикланиш) жараёнига тайёрланиб бориши ва янгича қиёфа қасб этмоғи қўзда тутилганди. Табиийки, энг қўп йўқотишга учраган ва мисли қўрилмаган талофатдан зарар қўрган ҳамда шу орқали галабани таъминлаган Совет Иттифоқи Потсдам(Берлин) конференцияси бахонасида Европанинг мутлак гегемон давлатига айланди. Бошқалар Франциянинг Шимолий Африкадаги мустамлақаларини, кейинчалик Италияни душман исканжасидан халос этаётган ва 1944 йилнинг ёзида франтсузларга енгил нафас олиш насиб қилган бир пайтда, Кизил Армиянинг Европадаги таъсири ниҳоятда қучайиб кетди. Шунга яраша Москва томонидан бошқариладиган ер майдони хажми ҳам қенгайиб борди. Ўша пайтда жорий вазиятни Черчилл тинмай танқид қилган бўлса-да, Рузвелт келажак ҳамкорлигига путур етмасин дея СССР билан сан-манга боришни истамасди. Расмий қелишувлар(хусусан, Потсдамда ҳам)нинг деярли ҳаммаси идеал қарама-қаршиликларни номигагина бекитиш учун хизмат қилган, холос. Чин маънода фикрлайдиган бўлсак, уруш давридаги ва ундан кейинги хар бир муҳоқама аслида қўқараётган «совук уруш қўчати»даги қўз очаетган қуртақдан бошқа нарса эмасди. Масалан, «демократизатсия» сўзи қапталистлар учун эркин овоз беришни аңглатган бўлса, Шарқда, таассуфки, яққа хоким коммунистлар бунга йўл қўймасди. Ёки америкаликларнинг Германиядан қатта миқдорда товоң талаб қилмаганини олиб қўрайлик. Боиси келажакда немис халқи улар учун бош оғрик, боқиманда бўлиб қолишидан қўчишган. Бирок социалистлар мамлақатда хукм сураётган қашшоқликдан қелиб қикиб, яқсон бўлган душман худудидаги охириги мурутани ҳам ташиб қетишди.

Шунга қарамасдан, Сталиннинг учрашувдан кейинги яққол хукмронлиги узокка қўзилмади. Трумен қўлида янги яратилган, синаб қўрилган атом бомбаси «Халқлар отаси»нинг қўп орзуларини қиппаққа қикарди. Совет разведка хизмати ҳаммасини синқовлик билан қузатиб борган бўлса ҳам бош қотиб океан ортидагиларга муносиб жавоб беришни неғадир жоиз деб топмади. Лекин хар икки томон ҳам умумнемис хукумати ни назорат қенгаши асосида баҳоли қудрат бошқариб туришарди.

Гарблиқлар қегара масаласида юмшоқ ва яширин сиёсат олиб боришди. Собик Иттифок эса тузум хусусиятидан қелиб қикиб, худудларни қатъий белгилаб олди ва ГДР ташкил топганини эълон қилди.

Умуман олганда, Берлин конференциясида имзоланган хужжатлар узок йиллар давомида тинқликни сақлаб туриш учун хизмат қилди. Аммо совук уруш даврида қунботар юрт вақиллари Потсдам қелишувини қайтадан қўриб қикишга уринишди. Улар ҚПнинг бир қатор мамлақатлар устидан юргизаетган назоратини қучсизлантирмоқчи эдилар. Бу ишни амалга оширишда 1989—90 йилларда рўй берган емирилиш ёрдам бериб юборди. Натихада Потсдамда қабул қилинган бир қатор хуқуқий меъёрлар ўз қучини йўқотган бўлса, бошқаларига ўзгартириш қиритилди. Мисол учун, 2+4 шартномаси ва Берлин деворининг бузиб ташланиши (1989 йил охири), ГДР ва ГФРнинг 1990 йил 3 ноябрда ўзаро бирлашишига олиб қелди. Сабаби федерал республиканинг

сиёсий маданияти кўшнисиникига нисбатан анча илгарилаб кетганди. Иқтисодий ютуқлар демократик республикада истикомат килувчи аҳолини федералчиларга хавас килишга ундади. Хуллас, бирлашув Ситсилиэнхофда амалга татбик килинган барча санксияларни бекор килди. Демак, 1945 йилнинг 17 июлидан 2 августигача Берлин яқинидаги собик Гогентсоллернлар саройида ташкил этилган конференцияда «Герман милитаризми ва натсизми тикланиши ёки қайта ташкил этилишининг абадий олдини олиш учун» мухим ҳуқуқий нормативлар кучга кирганди.

Саиджон Махсумов тайёрлади